

MIFOLOGIK QAHRAMONLARNING EPIK QAHRAMONGA EVRILISH BOSQICHLARI

Muzaffar Chorshanbiyev

Annotatsiya: Mazkur maqolada mifologik qahramonlarning epik qahramonga evrilish jarayoni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Unda qadimgi mifologik tasavvurlarda shakllangan g‘ayritabiiy, ilohiy yoki yarim ilohiy qahramonlarning vaqt o‘tishi bilan xalq og‘zaki ijodida insoniylashib, ijtimoiy va axloqiy mazmun kasb etishi yoritiladi. Maqolada mifologik qahramon va epik qahramon o‘rtasidagi o‘xshash hamda farqli jihatlar, obraz evolyutsiyasining asosiy bosqichlari, folklor va dostonlarning bu jarayondagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, epik qahramon xalq idealining badiiy ifodasi sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: mifologik qahramon, epik qahramon, epos, doston, folklor, obraz evolyutsiyasi, ramz, xalq tafakkuri, qahramonlik ideali.

Kirish

Xalq og‘zaki ijodida qahramon obrazi eng qadimiy va eng muhim obrazlardan biri hisoblanadi. Insoniyat tarixining ilk bosqichlaridan boshlab odamlar o‘z orzu-ntilishlari, qo‘rquvlari, umidlari va hayotiy ehtiyojlarini qahramonlar orqali ifodalaganlar. Dastlabki qahramonlar oddiy inson sifatida emas, balki g‘ayritabiiy kuchga ega, tabiat kuchlari bilan bog‘liq, ba‘zan ilohiy qudrat sohibi sifatida tasavvur qilingan. Bunday obrazlar mifologik qahramonlar deb ataladi.

Mifologik qahramonlar qadimgi inson tafakkurining mahsuli bo‘lib, ular orqali inson tabiat, hayot, o‘lim, yaxshilik, yomonlik, yorug‘lik va zulmat kabi hodisalarni tushuntirishga harakat qilgan. Vaqt o‘tishi bilan inson tafakkuri rivojlangan, jamiyat hayoti murakkablashgan, ijtimoiy munosabatlar shakllangan. Ana shu jarayonda mifologik qahramonlar ham o‘zgarib, xalq hayoti, axloqiy qarashlari va ijtimoiy ideallari bilan bog‘liq epik qahramonlarga aylana boshlagan.

Epik qahramon esa xalq dostonlari va eposlarida shakllangan, xalq orzu qilgan ideal inson timsolidir. U nafaqat kuchli va jasur, balki vafodor, adolatparvar, el-yurt manfaatini himoya qiluvchi, oilasiga, do‘stlariga va xalqiga sodiq shaxs sifatida tasvirlanadi. Shu jihatdan epik qahramon mifologik qahramonning bevosita davomchisi, lekin yanada insoniylashgan va ijtimoiylashgan shaklidir.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, mifologik qahramonlarning epik qahramonga aylanish jarayonini o‘rganish orqali xalq tafakkurining qadimiy qatlamlari, folklor obrazlarining shakllanish mexanizmi va epik an‘ananing badiiy-estetik asoslarini chuqurroq anglash mumkin.

Mifologik qahramon qadimgi dunyoqarash asosida shakllangan obraz bo‘lib, u ko‘pincha oddiy insondan ustun turadi. Bunday qahramon sehrli kuchga ega bo‘ladi, tabiat kuchlari bilan aloqa qiladi, dev, ajdarho, jin, pari yoki boshqa g‘ayritabiiy mavjudotlar bilan kurashadi. Uning harakati ko‘pincha olam tartibini tiklash, yovuz kuchni yengish yoki insoniyatga muhim ne‘mat olib kelish bilan bog‘liq bo‘ladi.

Mifologik qahramonning asosiy belgilaridan biri uning g‘ayritabiiyligidir. U oddiy insonlar bajara olmaydigan ishlarni bajaradi. Masalan, ulkan yirtqichni yengadi, sehrli dunyoga safar qiladi, osmon yoki yer osti olamiga boradi, o‘lim va hayot chegarasidan o‘tadi. Bu xususiyatlar qadimgi insonning qahramon haqidagi tasavvurida kuch va mo‘jiza muhim o‘rin tutganini ko‘rsatadi.

Bunday qahramonlar ko‘pincha ramziy ma‘no ham kasb etadi. Ular shunchaki shaxs emas, balki yorug‘lik, hayot, kuch, himoya yoki tartib timsoli sifatida gavdalanadi. Masalan, ajdarho bilan kurashuvchi qahramon faqat yirtqichni yengayotgan shaxs emas, balki yovuzlik, tartibsizlik va xavf ustidan g‘alaba qozonayotgan kuch sifatida talqin qilinadi.

Mifologik qahramonlarda insoniy fazilatlar hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Ularda ko‘proq mo‘jizaviy kuch, ilohiy yordam, sehrlil belgilar ustun turadi. Biroq aynan shu obrazlar keyinchalik epik qahramonlarning shakllanishiga asos bo‘lgan.

Epik qahramon xalq dostonlari, rivoyatlari va eposlarida mukammal shaklga ega bo‘lgan obrazdir. U mifologik qahramondan farqli ravishda ko‘proq insoniy fazilatlar bilan ajralib turadi. Epik qahramon ham kuchli, jasur va ba‘zan sehrlil yordamga ega bo‘lishi mumkin, lekin uning asosiy qiymati endi faqat g‘ayritabiiy kuchda emas, balki axloqiy barkamollik, el-yurtga sadoqat, adolat va vatanparvarlikda namoyon bo‘ladi.

O‘zbek xalq dostonlarida epik qahramon obrazi ayniqsa yorqin ko‘rinadi. Masalan, Alpomish obrazi xalq idealining mukammal ifodasidir. U jasur bahodir, ammo uning buyukligi faqat jismoniy kuchida emas. Alpomish o‘z oilasiga sodiq, do‘stlikka vafodor, yurt sha‘nini himoya qiluvchi, adolat uchun kurashuvchi qahramondir. Demak, epik qahramon xalq tasavvurida ma‘naviy va axloqiy jihatdan yetuk inson sifatida shakllanadi.

Epik qahramonning yana bir muhim belgisi uning ijtimoiy vazifasidir. Mifologik qahramon ko‘proq kosmik yoki tabiiy tartib bilan bog‘liq bo‘lsa, epik qahramon xalq, urug‘, elat, oila va yurt manfaatlari bilan bog‘lanadi. U xalqni himoya qiladi, dushmanga qarshi kurashadi, adolatni tiklaydi, ezgulikni qaror toptiradi.

Shu jihatdan epik qahramon xalqning tarixiy xotirasi va ma‘naviy idealini o‘zida mujassam etgan obraz hisoblanadi.

Mifologik qahramonlarning epik qahramonga aylanishi birdaniga yuz bermagan. Bu jarayon uzoq tarixiy davrlar davomida xalq tafakkuri, ijtimoiy hayot va badiiy ijod taraqqiyoti bilan bog‘liq holda kechgan.

Dastlab qahramon tabiat kuchlari bilan bevosita bog‘liq holda tasavvur qilingan. U yovuz kuchlarga qarshi kurashuvchi, insoniyatni xavfdan qutqaruvchi, sehrli qudratga ega mavjudot bo‘lgan. Keyinchalik esa bu obraz insoniy xususiyatlar bilan boyiy boshlagan. Uning oilasi, yurti, do‘stlari, sevgisi, burchi va mas‘uliyati paydo bo‘lgan. Shu tariqa qahramon mifologik maydondan ijtimoiy hayot maydoniga ko‘chgan.

Bu jarayonda xalq og‘zaki ijodi, ayniqsa ertak, afsona, rivoyat va dostonlar muhim rol o‘ynagan. Mifologik qahramon ertaklarda sarguzasht qahramoni sifatida, dostonlarda esa xalq manfaatini himoya qiluvchi bahodir sifatida shakllangan. Demak, folklor mifologik obraz bilan epik obraz o‘rtasidagi bog‘lovchi ko‘prik vazifasini bajargan.

Mifologik qahramonning epik qahramonga aylanishini bir necha bosqichda ko‘rish mumkin.

1. Mifologik bosqich

Bu bosqichda qahramon tabiat va koinot kuchlari bilan bog‘liq bo‘ladi. U oddiy inson emas, balki sehrli yoki ilohiy qudrat egasi sifatida tasvirlanadi. Uning asosiy vazifasi olamdagi tartibsizlikni bartaraf etish, yovuz kuchlarni yengish yoki insoniyatga hayot uchun zarur narsalarni olib kelishdan iborat bo‘ladi.

Bu bosqichda qahramonning shaxsiy hayoti, ichki kechinmalari, ijtimoiy munosabatlari ikkinchi darajada turadi. Asosiy e‘tibor uning kuchi va mo‘jizaviy harakatlariga qaratiladi.

2. Yarim mifologik bosqich

Bu bosqichda qahramon hali ham sehrli kuchga ega bo‘ladi, biroq unda insoniy sifatlar kuchaya boshlaydi. U sevadi, g‘azablanadi, do‘stlashadi, dushman bilan kurashadi, oilasi yoki yaqinlari uchun harakat qiladi.

Aynan shu bosqichda qahramon mifologik mavjudotdan insoniy obrazga yaqinlashadi. Sehrli belgilar saqlanib qoladi, ammo ular endi qahramonning yagona xususiyati bo‘lmaydi.

3. Folkloriy bosqich

Folkloriy bosqichda qahramon xalq og‘zaki ijodining turli janrlariga kirib keladi. Ertak, rivoyat va afsonalarda u turli sinovlardan o‘tadi, yovuz kuchlar bilan kurashadi, sehrli yordamchilar bilan uchrashadi. Bu bosqichda qahramonning axloqiy qiyofasi aniqroq ko‘rina boshlaydi.

U endi faqat kuch egasi emas, balki sabrli, aqlli, vafodor va matonatli obraz sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa epik qahramon shakllanishiga yaqin bosqichdir.

4. Epik bosqich

Epik bosqichda qahramon to‘liq insoniylashadi va xalq idealining ifodasiga aylanadi. U doston markazida turadi, uning harakati xalq taqdiri, yurt ozodligi, oilaviy sadoqat yoki adolat uchun kurash bilan bog‘liq bo‘ladi.

Bu bosqichda qahramonning kuchi bilan birga ma’naviy fazilatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. U mard, sodiq, oriyatli, adolatparvar, vatanparvar va xalqparvar shaxs sifatida tasvirlanadi.

Mifologik qahramondan epik qahramonga o‘tish jarayonida obrazning mazmuni ham o‘zgaradi. Dastlab qahramon tabiat kuchlari yoki kosmik tartib bilan bog‘liq bo‘lsa, keyinchalik u xalq hayoti bilan bog‘liq ijtimoiy obrazga aylanadi.

Bu o‘zgarish qahramonning vazifasida ham ko‘rinadi. Mifologik qahramon yovuz ruhlar, devlar yoki ajdarholar bilan kurashsa, epik qahramon yurt dushmanlari, zolimlar, adolatsizlik va xiyonatga qarshi kurashadi. Demak, kurash mazmuni mifologik maydondan ijtimoiy-axloqiy maydonga ko‘chadi.

Shuningdek, qahramonning g'alabasi ham yangi ma'no kasb etadi. Mifologik bosqichda g'alaba tabiatdagi tartibning tiklanishini bildirsa, epik bosqichda u xalq sha'ni, adolat va ezgulikning tantanasini anglatadi.

O'zbek xalq dostonlarida epik qahramon obrazi juda boy va rang-barang ko'rinishda namoyon bo'ladi. “Alpomish”, “Go'ro'g'li”, “Ravshan”, “Kuntug'mish” kabi dostonlarda qahramonlar xalq idealining turli jihatlarini ifodalaydi.

Alpomish obrazi mardlik, sadoqat, oilaparvarlik va yurt sha'nini himoya qilish timsolidir. U kuchli bahodir bo'lishi bilan birga, vafodor inson hamdir. Uning Barchinga sadoqati, do'stlariga munosabati, yurtiga bo'lgan muhabbati uni haqiqiy epik qahramonga aylantiradi.

Go'ro'g'li obrazi esa erkinlik, adolat va xalqparvarlik g'oyalarini ifodalaydi. U oddiy xalq manfaatini himoya qiluvchi, zolimlarga qarshi kurashuvchi bahodir sifatida gavdalanadi. Bu obrazda qadimgi mifologik kuch belgilarining izlari mavjud bo'lsa-da, uning asosiy mazmuni ijtimoiy adolat bilan bog'liq.

Demak, o'zbek dostonlarida epik qahramon obrazlari mifologik ildizlarga ega bo'lgan holda, xalqning tarixiy, axloqiy va estetik qarashlari bilan boyigan.

Muhokama

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mifologik qahramon epik qahramonning dastlabki ildizi hisoblanadi. Mifologik bosqichda qahramon tabiat va g'ayritabiiy kuchlar bilan bog'langan bo'lsa, epik bosqichda u xalq hayoti, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy qadriyatlar bilan bog'lanadi.

Bu jarayon xalq tafakkurining rivojlanishini ham ko'rsatadi. Inson dastlab tabiatdan qo'rqqan va uni ilohiy kuch sifatida tasavvur qilgan. Keyinchalik esa u o'z hayoti, jamiyati va axloqiy qarashlarini badiiy obrazlar orqali ifodalashga o'tgan.

Shu sababli epik qahramon mifologik qahramonga nisbatan ancha murakkab, insoniy va ijtimoiy mazmunga ega.

Mifologik qahramonning epik qahramonga aylanishi badiiy tafakkurning ham rivojlanishidir. Chunki bu jarayonda obraz mo‘jizaviy kuch timsolidangina iborat bo‘lmay, balki xalq idealini ifodalovchi mukammal badiiy obrazga aylanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, mifologik qahramonlarning epik qahramonga evrilishi xalq tafakkuri va folklor taraqqiyotining muhim bosqichidir. Bu jarayonda qahramon obrazi g‘ayritabiiylikdan insoniylikka, mifologik ramzdan ijtimoiy-badiiy idealga tomon rivojlangan.

Mifologik qahramon epik qahramon uchun boshlang‘ich asos bo‘lib xizmat qilgan. Epik qahramon esa xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy qadriyatlari va axloqiy ideallarini mujassam etgan mukammal obraz sifatida shakllangan.

O‘zbek xalq dostonlaridagi Alpomish, Go‘ro‘g‘li, Ravshan kabi qahramonlar ana shu uzoq evolyutsion jarayonning yorqin natijasidir. Ular orqali xalq mardlik, vafodorlik, adolat, xalqparvarlik va ezgulik g‘oyalarini avlodlardan avlodga yetkazib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
2. Jo‘rayev M. O‘zbek mifologiyasi va folklori masalalari. – Toshkent: Fan, 2001.
3. Safarov O. O‘zbek xalq dostonlari poetikasi. – Toshkent: Fan, 1998.
4. Meletinskiy Y.M. Poetika mifa. – Moskva: Nauka, 1976.
5. Propp V.Y. Morfologiya skazki. – Moskva: Nauka, 1969.

6. Alpomish. O‘zbek xalq dostoni. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1998.
7. Go‘ro‘g‘li. O‘zbek xalq dostoni. – Toshkent: Fan, 2006.

Research Science and
Innovation House

